

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА ДИПЛОМНА РОБОТА
Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

Рівень вищої освіти

**СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОГО
САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКА**

Назва теми

Галузь знань - 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність - 053 Психологія

Шифр і назва спеціальності

Шифр _____

номер ІНП

Виконала: здобувач IV курсу, група ПП-19-1 _____ Даша ПІДКАМІННА

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник кандидат педагогічних наук, доцент _____ Олена ПЕТЯК

науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Нормоконтролер _____

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки

доктор психологічних наук, професор

_____ Євген ПОТАПЧУК

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

_____ 20__ р.

Хмельницький, 2023

АНОТАЦІЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

Тема кваліфікаційної дипломної роботи :«Сімейні цінності як чинник соціально-професійного самовизначення підлітка».

Здобувачка Даша ПІДКАМІННА

Керівник Олена ПЕТЯК

Кваліфікаційна дипломна робота включає 61 сторінку, 2 таблиці, 4 рисунки, перелік джерел посилення складає 34 найменування.

Ключові слова: сімейні цінності, професійна діяльність, самовизначення підлітків,

Об'єкт дослідження: соціально-професійне самовизначення підлітка.

Предмет дослідження: сімейні цінності як чинник соціально-професійного самовизначення підлітка.

За результатами дослідження розроблено рекомендації щодо розвитку сімейних цінностей у підлітків як чинника їх соціально-професійного самовизначення.

Одержані результати можуть бути використані в роботі психологів, соціальних педагогів, класних керівників шкіл, батьків та при написанні наукових робіт із психології та педагогіки.

Дипломник _____ Даша ПІДКАМІННА

Дата подання кваліфікаційної дипломної роботи до захисту 12 червня 2023 року

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В ПРОЦЕСІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКА	10
1.1 Аналіз проблеми вивчення особливостей сімейного виховання та сімейних цінностей	10
1.2 Психологічні чинники, що впливають на формування сімейних цінностей підлітка	15
1.3 Розвиток соціально-професійного самовизначення підлітка	23
Висновки до розділу	35
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В ПРОЦЕСІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКА	37
2.1 Методика та організація проведення емпіричного дослідження	37
2.2 Кількісний та якісний аналіз результатів дослідження	40
2.3 Практичні рекомендації щодо розвитку сімейних цінностей у підлітків та їх соціально-професійного самовизначення	48
Висновки до розділу	54
ВИСНОВКИ	56
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	58

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Тема дослідження сімейні цінності як чинник соціально-професійного самовизначення підлітка залишається актуальною і важливою в сучасному світі. Сім'я є однією з основних соціальних інституцій, яка визначає формування ціннісних орієнтацій у підлітків. Сімейні цінності включають у себе основні моральні та етичні принципи, вірування, традиції, звичаї та стосунки між членами сім'ї.

Дослідження показують, що сімейні цінності впливають на самовизначення підлітка у різних соціально-професійних сферах, включаючи освіту, професійний вибір, взаємини з оточуючим світом, самооцінку і т.д. Підлітки, які виховуються в сім'ях зі стійкими ціннісними орієнтаціями, зазвичай мають більш стійкий ідентичний розвиток та здатність до самовизначення, що допомагає їм досягати успіху в різних сферах життя.

Однак, на сьогоднішній день багато сімей стикаються з викликами, пов'язаними зі збереженням та передачею сімейних цінностей своїм дітям, оскільки сучасний світ змінюється дуже швидко, і нові цінності та відносини між людьми швидко поширюються через медіа та інтернет. Тому дослідження цієї теми може допомогти родинам зрозуміти, які сімейні цінності важливі для забезпечення розвитку та самовизначення їхніх дітей в сучасному світі. Тема дослідження "Сімейні цінності як чинник соціально-професійного самовизначення підлітка" є досить актуальною в сучасному світі. Сім'я є основним чинником виховання та соціалізації дітей, і тому дослідження її впливу на формування цінностей та самовизначення підлітків є дуже важливим.

У сучасному світі багато підлітків стикаються зі складними виборами щодо свого майбутнього, включаючи вибір професії та життєвого шляху. Самовизначення підлітків може бути вплинуте різними факторами, такими як сімейні цінності, освіта, культурні традиції та соціальний контекст. Дослідження сімейних цінностей може допомогти з'ясувати, як вони впливають

на соціально-професійне самовизначення підлітків та як їх можна покращити, щоб забезпечити більш успішне та задоволене життя.

Крім того, з огляду на зростаючу складність сучасного світу, дослідження сімейних цінностей може допомогти виявити, які цінності є найбільш важливими для формування здорових та стійких особистостей. Це може допомогти батькам та вихователям забезпечити ефективну підтримку підлітків у процесі їхнього зростання та розвитку.

Протягом століть сім'я була невідемним елементом соціальної структури будь-якого суспільства. Інститут сім'ї виконує найважливіші функції, серед яких: народження дітей, соціалізації, забезпечення реалізації можливостей молодого покоління, передачу новому поколінню суспільних норм і цінностей, функцію соціальної підтримки тощо.

Виховання дітей не проста і трудомістка діяльність яка починається з перших днів появи на світ та триває усе життя. Виховання починається в сім'ї з найближчих людей – матері, батька, бабусі та дідуся. Інші соціальні інститути включаються у виховний процес значно пізніше, а саме тоді коли формування основних рис характеру дитини вже започатковано. Саме у сім'ї закладаються основи фізичного, морального інтелектуального, трудового розвитку дитини, формуються громадянські почуття естетичні смаки, світогляд. Визначальними для дитини стають особистий приклад матері та батька, їх ставлення до праці, принципівість, чесність, доброта і чуйність, любов до свого народу, бережливість, скромність і простота.

Науковий інтерес до сімейних цінностей обумовлений різними факторами. По-перше, сімейні цінності є важливим аспектом культури та соціального життя в багатьох суспільствах. Вони визначають, які поведінкові норми та цінності вважаються важливими та прийнятними в родині та суспільстві в цілому.

По-друге, дослідження сімейних цінностей можуть допомогти зрозуміти, які фактори сприяють стабільності та добробуту сімей, а також які фактори

можуть призвести до розпаду сімей та інших проблем. Це може бути корисно для розробки програм та політик, які сприяють підтримці сімей та попередженню розпаду сімей.

По-третє, дослідження сімейних цінностей можуть допомогти розкрити та зрозуміти соціальні та культурні відмінності між різними групами людей, а також з'ясувати, які впливи можуть мати такі відмінності на сімейні стосунки та динаміку.

Отже, науковий інтерес до сімейних цінностей обумовлений багатьма факторами, включаючи їх важливість для культури та соціального життя, їх потенційну корисність для розробки програм та політик для підтримки сімей, та їх значення для розуміння соціальних та культурних відмінностей між людьми.

Проблема дослідження сімейних цінностей соціально-професійного самовизначення підлітка відображена в працях багатьох класиків педагогіки та психології, зокрема: Л. Виготського, Я. Коменського, П. Лесгафта, Д. Локка, Г. Костюка, Т. Лісовського, І. Песталоцці, В. Сухомлинського, К., О. Вишневського та інших.

Психологічні підходи до формування сімейних цінностей розглянуто в працях: І. Беха, В. Мухіної, Д. фельштейна, В. Слободчикова та інших.

Актуальність, соціальна значущість проблеми та її недостатня дослідженість зумовили вибір теми кваліфікаційної дипломної роботи «Сімейні цінності як чинник соціально-професійного самовизначення підлітка».

Об'єктом дослідження є соціально-професійне самовизначення підлітка.

Предметом дослідження є сімейні цінності як фактор соціально-професійного самовизначення підлітка.

Мета дослідження: визначення особливостей взаємозв'язку сімейних цінностей та соціально-професійного самовизначення підлітка; розробка рекомендацій щодо розвитку сімейних цінностей підлітків як чинника їх соціально-професійного самовизначення.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз підходів щодо проблем вивчення сім'ї, сімейних цінностей у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі.
2. Охарактеризувати особливості взаємозв'язку сімейних цінностей та соціально-професійного самовизначення особистості.
3. Визначити особливості прояву сімейних цінностей та схильності до майбутньої професійної діяльності для формування соціально-професійного самовизначення підлітка.
4. Розробити рекомендації щодо розвитку сімейних цінностей підлітків як чинника їх соціально-професійного самовизначення.

Гіпотеза дослідження: для розробки ефективних рекомендацій щодо розвитку сімейних цінностей підлітків як чинника соціально-професійного самовизначення необхідно визначити особливості їх сімейних цінностей та схильності до майбутньої професійної діяльності.

Методи дослідження: Для реалізації поставлених завдань нами було використано комплекс теоретичних і емпіричних методів: аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення наукових джерел з проблем дослідження, індивідуальні бесіди з батьками, учнями, вчителями НВК, тестування, анкетування, опитувальник «Шкала сімейної адаптації й згуртованості» (FACES-3) Д.Х. Олсона (додаток А.2), опитувальник «Сімейні цінності» М.С.Константинової і М.В.Мартінової (додаток А.3), та методика «Визначення схильності до певної професійної діяльності» Л.А. Йовайши (додаток А.3).

Практичне значення дослідження виявляється в розробці нами рекомендації щодо розвитку сімейних цінностей у підлітків як чинника їх соціально-професійного самовизначення. Результати нашого дослідження можуть бути використані в роботі психологів, соціальних педагогів, класних керівників шкіл, для батьків та при написанні наукових робіт із психології та педагогіки.

Експериментальна база дослідження. Емпіричне дослідження проводилося на базі навчально-виховного комплексу №9, м. Хмельницький. У ньому взяли участь: учні 6-8 класи (24 учня), 7-8 класу (26 учнів) 35 дівчат і 15 хлопців.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювались на першому кафедральному науковому семінарі «Актуальні теми наукових пошуків здобувачів вищої освіти бакалаврського рівня», відбулася шляхом публікації статті.....

Структура роботи: робота складається зі вступу двох розділів, висновків, переліку джерел посилання () та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної дипломної роботи _____сторінка машинописного тексту (основна частина- _____сторінок).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В ПРОЦЕСІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКА

1.1. Аналіз проблеми вивчення особливостей сімейного виховання та сімейних цінностей

Вивчення особливостей сімейного виховання та сімейних цінностей є важливою проблемою, оскільки сім'я є основним та найважливішим фактором соціалізації людини. Саме в родині формуються основні цінності, норми поведінки, ставлення до життя та людей, що визначає майбутні взаємини людини зі світом. Однією з основних проблем вивчення сімейного виховання та сімейних цінностей є їх різноманітність. Кожна сім'я має свої власні традиції, культуру та світогляд, що впливає на виховання дітей та формування їх ціннісних орієнтацій. Також, різноманітність культур та традицій ускладнює порівняння результатів досліджень у різних країнах та контекстах. Ще однією проблемою є те, що вивчення сімейних цінностей та виховання є складним завданням, оскільки вони часто неявні та неформальні. Вони можуть бути передані від батьків до дітей безпосередньо або опосередковано, через приклад, який батьки надають дітям у поведінці та взаєминах з іншими людьми.

Крім того, вивчення сімейних цінностей та виховання потребує багатоаспектного підходу, що включає в себе аналіз різних факторів, таких як релігія, культура, соціальний та економічний статус сім'ї, вікові та статеві особливості дітей тощо.

Однією з проблем вивчення цієї теми є її суб'єктивність. Оскільки сімейне виховання та сімейні цінності є залежними від культурного контексту та індивідуального досвіду, важко знайти загальновизнані стандарти. Що одні родини вважають важливими цінностями, може не збігатися з іншими. Крім того, сімейне виховання є динамічним процесом, який змінюється з часом, тому важко досліджувати його вплив на поведінку та цінності людини в довгостроковій перспективі. Також важливо враховувати, що не всі сім'ї мають

рівні можливості для надання дітям рівних умов для розвитку. Фінансова стабільність, доступність освіти та культурних подій, а також наявність підтримки та здатність до емоційного розвантаження відіграють важливу роль у формуванні сімейних цінностей та вихованні дітей.

Аналіз дослідження поняття «сімейне виховання», «сімейні цінності» в зарубіжній психології дозволив нам виділити такі напрямки дослідження як: соціально-філософський, гендерний, психоаналітичний, соціально-футурологічний, фамілістичний. Дослідженням вивчення сімейного виховання та сімейних цінностей в психології займалися Т. Нобль, Д. Бел, Ю. Габермас, К. Слечкі. Процес входження дитини в соціальне середовище відбувається під впливом матері та батька та тієї атмосфери, що склалася в їхній сім'ї та родині.

Сімейне виховання це одна з форми соціалізації і виховання дітей, яка об'єднує органічно об'єктивний вплив культури, звичаї, традиції, погляди народу, сімейно-побутові умови які при взаємодії батьків з дітьми, у процесі і якої відбувається саме повноцінний розвиток і становлення особистості підлітка.

Під сімейним вихованням також розуміється саме взаємодія батьків з дітьми, яка ґрунтується на любові, турботі, повазі і при цьому сприяє створенню умов для задоволення потреб у повноцінному розвитку особистості підлітка.

Згідно літературних джерел сімейне виховання в широкому розумінні слова – це одна з найбільш древніх споконвічних форм соціалізації та виховання дітей, яка органічно об'єднує традиції, вплив культури, звичаї, погляди народу, сімейно-побутових умов а також взаємодію батьків із дітьми, у процесі якої відбувається повноцінний розвиток і становлення саме їхньої особистості [27, с. 37]. Під сімейним батьківським вихованням у вузькому значенні слова ми розуміємо взаємодію батьків із дітьми, яка ґрунтується на родинній інтимно-емоційній близькості тобто турботі, любові, повазі та

захищеності дитини і яка сприяє створенню оптимальних умов для задоволення потреб у повноцінному розвитку й саморозвитку саме особистості дитини.

Сімейне виховання – це одна з форм виховання дітей, яка поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту [15, с.306].

Одним із перших педагогів розробкою питань родинного виховання був Я. А. Коменський, «Школа, вихователі, проповідники можуть лише розвинути і дещо направити виховання дітей у потрібне русло, але основні розумові настанови та повчання особистості народжується все ж таки в сім'ї» говорив науковець [20].

Педагог К. Д. Ушинський говорив, що сімейне виховання це як цілеспрямований процес формування «людини в людині». На його думку науковця, сутність виховання в сім'ї знаходиться не в кодексі правил поведінки, а в тому, щоб створити внутрішню спрямованість людини і першим й основним завданням сімейного виховання педагог вважав підготовку людини до життя [42]. На думку педагога А. С. Макаренка ідеї зміцнення української родини, обов'язків батьків і дітей, рівності прав та виховання дітей саме на принципах єдності сім'ї та школи, становлять наріжний камінь сімейної педагогіки [12, с. 37-44]. Виховуючи дітей нинішні батьки виховують історію країни, а отже, історію світу. Педагог зазначав: «Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли ви з нею розмовляєте, або навчаєте її, або караєте її. Ви виховуєте її кожної миті вашого життя, навіть тоді, коли вас нема вдома» [24, с. 226]

Концепція саме родинного виховання знайшла своє відображення у праці видатного педагога В. Сухомлинського «Батьківська педагогіка». Науковець був переконаний у тому, що успіху у вихованні поколінь можна досягти тільки спільними зусиллями сім'ї і школи. «Усі шкільні проблеми стоять і перед сім'єю, усі труднощі, які виникають у складному процесі шкільного виховання, сягають своїм корінням у сім'ю» [36, с.264]. Досвідчений педагог говорив про те, що вдосконалення родинного виховання, зміцнення сім'ї, – одна з

найважливіших соціальних проблем, від розв'язання якої залежатиме майбутнє нашого суспільства, моральне обличчя молоді.

Український психолог-науковець М. Боришевський зазначає, що «виховання дитини – це важка сфера людської діяльності, успіх якої зумовлюється безліччю чинників різноманітного походження» [6]. Найважливішими з них вчений вважає такі: певні взаємини в сім'ї, взаємини між самими батьками, відповідний стиль спільної життєдіяльності всіх її членів; стосунки між батьками і представниками найстаршого покоління – тобто дідусем і бабусею та ставлення дорослих безпосередньо до самої дитини. Сім'я набуває особливо важливого значення у формуванні системи цінностей, завдяки якій дитина входить в систему соціальних зв'язків.

Великий внесок у розвиток уявлень про сім'ю та сімейні цінності внесли дослідники психоаналітичного підходу (З. Фройд, Е Еріксон) саме вони розглядали сім'ю в цілому негативно, як таку інституцію, яка, нав'язуючи настанови і цінності, викликає як соціальні не гаразди так і особисті психологічні проблеми.

У наукових літературних джерелах існує декілька визначень поняття «сім'я». У педагогічній літературі це поняття визначають так:

Сім'я – це соціальна група, яка складається з чоловіка та жінки, котрі перебувають у шлюбі, їх дітей та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів, що здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей.

Сім'я є моделлю конкретного періоду розвитку суспільства, відображає його, моральні, економічні та духовні суперечності. Сучасні демографічні і економічні проблеми, криза в культурі, відбиваються на життєдіяльності сучасної сім'ї та при цьому поглиблюється її дезорганізація [18, с. 224].

У вітчизняній психології вивченням праць зокрема з питань соціології сім'ї займалися (В. Кравець, В. Зацепін, А. Харчев та інші), дослідники говорили про різні наукові підходи до вивчення саме терміну сім'я.

В. Зацепін, А. Харчев стверджував про тісний зв'язок між поняттям шлюб і сім'я та притаманних кожному специфічних рис. Вчений соціолог А. Харчев стверджував, що сім'я виникла в різні історичні періоди.

В. Кравець український дослідник сім'ї говорить про те, що «сім'я -це точка, де економіка, обов'язок, фізіологія, кохання, мораль, і навіть політика переплітаються в єдиний клубок.

Спираючись на дослідження науковців І.Є. Валітова, В.В. Століна, Н.Ю. Синягіна саме сприймання підлітками власної родини є потреби, які відображаються у взаємозв'язку з захищеністю почуттів, любові, відчутті комфорту, повазі та емоційній близькості які сприяють формуванню цілісної особистості підлітка. Сприймання членів своєї родини окремо і сім'ї як цілісної системи життєдіяльності (див. рис. 1.1).

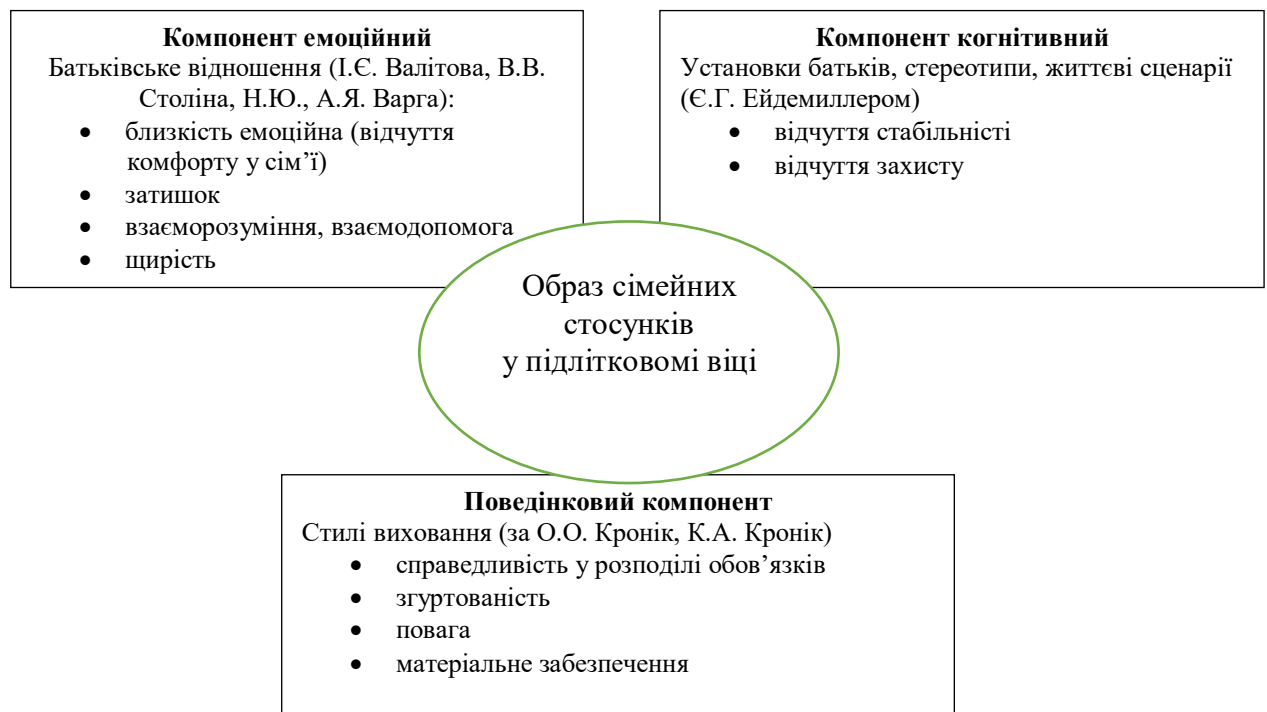

Рисунок 1.1 - Структура образу сімейних стосунків у підлітковому віці

Говорячи про сім'ю неможливо не виділити саме сімейні цінності, які є важливим компонентом у життєвому циклі родини. Сімейні цінності досліджуються у сферах соціології, психології та педагогіки та досліджувалися у працях О.Н. Гноева який виділяв три основні цінності сім'ї: перша, що задовольняють потребу материнства-батьківства, друга, пов'язана із самоствердженням особистості серед оточення, третя сімейна цінність така що дає задовольняти прагматичні потреби.

Д.В. Медкова розглядала сімейні цінності як «негативні та позитивні показники значущості об'єктів які належать до заснованої спільній діяльності людей, які пов'язані шлюбними узами».

Таким чином, «сімейні цінності» це класичні уявлення про родину, традиційні ролі чоловіка та дружини, вірність взаємоповага до усіх членів родини, народження та виховання дітей та стійкий пріоритет збереження шлюбу над розлученням. А важливість сімейного виховання яке визначено як систему впливів на зростаючу особистість поведінкових стереотипів батьків які практикуються в спілкуванні з нею та є фактором, який впливає на становлення особистості підлітків.

Отже вчені визначають сім'ю як: соціальний інститут (В. Зацепін), соціальна система (А. Харчев), мала соціальна група (В. Кравець).

У роботах сучасних психологів та педагогів (І. Беха [3], Ю. Гіппенрейтер [14], А. Варга [7,8], Е. Ейдеміллера [17], Р. Кемпбел[21], К. Маданес [25], В. Сатір [34], С. Мінухін [26] та інші) встановлено, що сім'я є найважливішим чинником розвитку особистості дитини.

1.2. Психологічні чинники, що впливають на формування сімейних цінностей підлітка

Формування сімейних цінностей підлітка залежить від багатьох психологічних чинників, таких як:

1. Родинна культура: сімейна культура, що складається з усіх тих вірувань, поглядів і поведінки, які присутні у родині, може вплинути на формування цінностей підлітка. Наприклад, якщо у родині панує віра в важливість чесності та працелюбності, ці цінності можуть стати важливими для підлітка.

2. Комунікація в родині: якщо взаємини в родині будуються на взаєморозумінні, відкритості і повазі, то це сприятиме формуванню позитивних цінностей. Наприклад, якщо батьки постійно вислуховують своїх дітей, то це може допомогти підлітку розвивати в собі цінності, такі як взаєморозуміння і повага.

3. Релігійні вірування: вірування і релігійні погляди, які діти бачать у своїх батьків, можуть вплинути на їх власні цінності. Наприклад, якщо в родині важлива релігія, то підліток може відчувати тиск формування власної духовної життєвої позиції.

4. Соціальне середовище: оточення, в якому виростає підліток, може вплинути на формування його цінностей. Наприклад, якщо підліток багато часу проводить з друзями, які вважають важливими деякі цінності, то він може прийняти їх як свої власні.

5. Батьківський виховний стиль: батьки можуть мати різні підходи до виховання дітей, такі як авторитарний, демократичний або пасивний стиль. Той, який вибирають батьки, може вплинути на те, які цінності будуть найбільш важливими для дитини.

б. Культурні та релігійні традиції: сім'ї можуть мати різні традиції та вірування, які впливають на формування цінностей підлітка. Наприклад, в релігійній сім'ї можуть бути важливі цінності, пов'язані з моральними принципами, духовними практиками та ритуалами.

У працях І.С. Кона, В.М. Дружиніна відзначено, що стосунки з членами сім'ї є важливим фактором соціальної орієнтації підлітка в оточуючій дійсності, саме тут закладаються основи оцінки дитиною життєвих ситуацій.

В.С. Мухіна, Д.І. Фельдштейн у своїх працях описували що на формування особистості і розвиток самосвідомості саме у підлітковому віці, найсильніший вплив здійснює батьківське ставлення, яке відповідає потребам підлітків у емоційному, психосоціальному розвитку та набуває вирішального значення для закріплення і становлення образу «Я» [10]. Від розуміння і сприймання батьками інтересів, емоційних станів, потреб і переживання підлітків відбувається формування позитивного або негативного образу «Я», прийняття або не прийняття своєї поведінки.

Аналізуючи вплив сім'ї на розвиток підлітка Є.Г. Сйдемиллер акцентував увагу саме на емоційну сферу компоненту сімейних цінностей та стосунків та виокремлював два найпоширеніші види порушень емоційного відношення батьків до підлітка такі як: викривлення установок батьків стосовно підлітка залежно від їхньої статі, нерозвиненість батьківських почуттів. Завдяки цьому автор визначив основні фактори які формують порушення поведінки особистостей підлітка. Викривлення установок батьків стосовно підлітка залежно від їхньої статі часто обумовлюється не якостями підлітка, а такими, які батькі приписують статі, жінкам або чоловікам. І це неприйняття може призвести до порушення статево-рольової ідентифікації, невротичних реакцій та неадекватних захисних механізмів. Якщо говорити про нерозвиненість батьківських почуттів то вона виражається в небажанні мати справу з самим підлітком саме на поверхневому інтересі до його справ. Причиною ставлення є

особливості сімейного виховання, наприклад підліток не відчував батьківського тепла бо був відкинутий своїми батьками на другий план.

Науковцями Л. Рубінштейном, Б. Ельконіном встановлено, що саме підлітковий вік – це вік між дитинством і дорослістю (від 11-12 до 16-18 років), а провідною діяльністю у підліткову віці є, інтимно-особистісне спілкування з однолітками (Д. Ельконін) [30].

В основі будь-якої поведінки лежать потреби, які з точки зору психології виявляються як мотиви, які в свою чергу, реалізуються в низці психологічних явищ таких як: переконання, прагнення та установки. В свою чергу саме потреби та цінності безумовно мають такі відмінності: потреби являють собою форму саме відносин підлітка з миром, які діють тут і тепер. Через власні потреби підліток переживає свої відносини зі світом так мовити «один на один», а через цінності переживає свою приналежність до соціального цілого. В своїх потребах підліток завжди самотній, а в цінностях навпаки завжди не один.

У всі часи сім'я є і була головним інститутом соціалізації, важливість якого обумовлено тим, що в сім'ї дитина проживає значну частину свого життя. Процес формування ціннісних орієнтацій є невід'ємною частиною розвитку особистості.

Підлітковий вік відноситься до критичного періоду психічного розвитку. Гостро протікає психічний перелом зумовлює його виняткову складність і суперечливість, причому суперечливий характер проявляється у фізичному розвитку, а й у розвитку інтелекту, а як і соціальному розвитку. Сім'я ж у разі може бути як позитивного, і негативного чинника виховання. Кожне суспільство має унікальну ціннісноорієнтаційну структуру, в якій відображається самобутність цієї культури. Оскільки набір цінностей, які засвоює індивід у процесі соціалізації йому «транслює» саме суспільство, дослідження системи ціннісних орієнтацій особистості є особливо актуальною проблемою в ситуації серйозних соціальних змін, коли відзначається деяка «розмитість» суспільної ціннісної структури, багато цінностей виявляються

порушеними, зникають соціальні структури норм. Оскільки сім'я є відображенням суспільства, можна сказати, що саме сімейне виховання та сімейні цінності мають серйозний вплив на формування особистості. У кризові періоди стану суспільства підлітки виявляються, як зазначають вчені - найбільш соціально нестійкими, морально непередготовленими та не захищеними. Сучасні підлітки відчувають гостру кризу у процесі формування їх ціннісних орієнтацій. Насамперед, він проявляється у відсутності в більшості з них базових цінностей - сенс життя, поняття про життя, духовність, патріотизм та багато іншого. Сім'я ж у разі може бути як позитивного, і негативного чинника виховання. Саме сімейне виховання формує у дитини поняття основних життєвих цінностей. Те, що дитина в дитячому віці набуває в сім'ї, вона зберігає протягом усього наступного життя. Позитивний вплив на особистість дитини полягає в тому, що ніхто, крім найближчих для нього людей у сім'ї не відноситься до дитини краще, не любить її і не піклується настільки про неї. І водночас жодний інший соціальний інститут не може потенційно завдати стільки шкоди у вихованні дітей, скільки може зробити сім'я.

Сім'я - основний осередок суспільного життя. Від того, як вона функціонує, залежить не тільки розвиток та виховання дітей, а й гарне самопочуття та щастя дітей та батьків може порівнятися з сім'єю. [1, с. 102].

На всіх етапах розвитку дитини в сім'ї як на неї саму, так і на її батьків надають постійний вплив різні фактори соціального середовища. Одні з них оздоровлюють виховну функцію сім'ї, інші мають на неї дестабілізуючу дію, створюючи різні проблеми для сім'ї, її членів та оточення.

Розглянемо що стосується таких чинників.

1. Спосіб думок сім'ї. Фактор відбиває соціально-психологічний аспект життя сім'ї та має свої особливості. По-перше, вся система цінностей, установок, потреб та мотивів сім'ї орієнтована на реальні можливості її життєзабезпечення. Спосіб думок сім'ї багато в чому визначається умовами життя. По-друге, сформована згодом здатність адаптації цілей, установок,

ціннісних орієнтацій сім'ї до реалій зовнішнього життя, які впливають психіку кожного її члена. По-третє, готовність до різноманітних життєвих змін, професійної діяльності подружжя [7, с. 21].

2. Образ спілкування сім'ї. Цей чинник також відбиває соціально-психологічний аспект життя сім'ї. Він має свої особливості: - особлива міжособистісна комунікативність, що має особливу значимість в силу особистісно-інтимного значущого характеру спілкування; - Відкритість сімейної комунікації соціального середовища проживання, вираженість власних сімейних інтересів; - неформальність відносин між членами сім'ї; - особлива розвиненість таких механізмів як емпатія, ідентифікація, педагогічна рефлексія; - Особлива значимість відносин із батьками [7, з. 21].

3. Відношення соціального середовища до сім'ї. Даний фактор неоднозначний, нерідко характеризується суперечливістю, а часом і неадекватністю реальних домагань та очікувань [7, с. 21]. В одних випадках, у дитини формується впевненість у можливості вирішення складних життєвих завдань, а в інших – невпевненість у собі, своїх батьках.

4. Традиції нації, народності, місця проживання сім'ї. У такій країні, як Україна, де проживає немало національностей, членам сім'ї доводиться долучатися до особливостей культури, вдач, звичаїв, мови, прислівників різних націй та народностей. Традиції сім'ї, краю (місця) проживання сім'ї засвоюються у вигляді уявлень про загальнолюдські цінності, правила та норми поведінки. Батьки та діти, зберігаючи спільні риси культури своєї нації, народності, засвоюють частково духовні цінності національного соціального середовища [7, с. 22].

5. Традиції сім'ї. Представляючи культурну спадщину, норми та правила поведінки виступають одним із засобів формування у дітей високих моральних якостей [7, с. 22].

6. Інтелектуальний рівень учнів школи, групи, класу, у якій навчається дитина. Цей чинник неоднозначний, і його прояви досить широкі. Від нього

великою мірою залежить успіх виховання, який визначається в абсолютних величинах, а завжди оцінюється з допомогою порівняння.

Дослідження науковців показують, що конструктивність виховного процесу у сім'ї значною мірою визначають приватні чинники. У тому числі можна назвати такі: - уявлення батьків про зразок вихованої особистості. З ідеалом вихованої особистості багато батьків пов'язують й не так цілісний образ - різнобічний профіль особистості, скільки різні узагальнення певних аспектів. Причому перевага надається групі моральних якостей. Маючи загальне уявлення про виховання дітей, батьки ґрунтовніше пізнають його зміст частіше набагато пізніше за народження дитини. У такому випадку стандарт вихованої особистості представляється батькам часто як проекція досвіду власного виховання. Даний ефект визначає весь подальший розвиток знань, відносин та установок батька на процес виховання; - Педагогічна культура спілкування батьків. Вона передбачає засвоєння системи знань та навичок тактичної поведінки у різних ситуаціях, наявність у людей знання про психологічні наслідки для іншої людини тієї чи іншої форми поведінки; - Мотиви народження дитини.

Кожна нормальна сім'я рано чи пізно прагне здійснити найважливіше своє призначення - народження та виховання однієї чи кількох дітей. Однак до такого рішення подружжя приходять, керуючись власними різноманітними мотивами: прагнення стабілізувати відносини між собою; діяти як усі; розглядають виховання спадкоємця як мету життя; бажання не виділятися серед інших; прагнення забезпечити собі безтурботну старість; можливість отримання додаткових пільг; бажання впевнитись у своїх здібностях; прагнення прив'язати дружину до будинку. Домінуюча мотивація народження дитини визначає наступне ставлення батьків до виховання; - встановлення подружжя на виховання дітей. Представляючи свого роду готовність діяти тим чи іншим чином, вони вказують, що кожен із подружжя не тільки відображає навколишню дійсність, а й емоційно переживає її, осмислює і робить певні дії

для втілення її вимог у психічних властивостях та якостях дитини. Вони позначають суб'єктивні орієнтації індивідів як членів малої соціальної групи стосовно тих чи інших об'єктів, людей, цінностей, що зумовлюють певні (моральні, етичні, фізичні, статеві, правові та ін.) норми поведінки своїх дітей; - рівень домагань батьків стосовно дитині. Під цим розуміється рівень складності виховних завдань, обраних подружжям, здійснення яких вони претендують. Це конкретний результат, який батьки мають намір отримати, приступаючи до виховання дочки чи сина. Рівень домагань залежить від зіставлення результатів виховання дитини з нормативними досягненнями референтної особи, від самооцінки та особистісних особливостей (див. рис. 1.2).

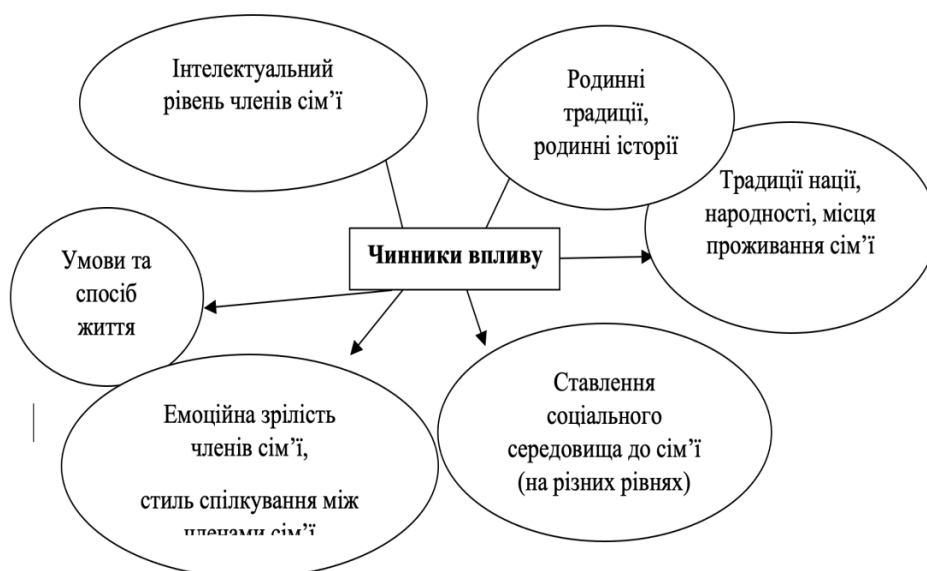

Рисунок 1.2 - Чинники впливу на формування сімейних цінностей особистості

Крім вищезгаданих чинників виховання, існують і такі, як: - Переважаючі в сім'ї настрої; - індивідуальні здібності подружжя до виховання дітей; - схильність батьків до емоційної розрядки та гумору; - тип особистості та поведінки батьків.

Таким чином, аналіз опрацьованих джерел свідчить про те, що сім'я може виступати у ролі як позитивного так і негативного чинника виховання. Саме в сім'ї дитина повинна отримати справжнє кохання та турботу, відчувати себе захищеною. Батькам необхідно усвідомлювати відповідальність, яку вони

несуть формування дитини як цілісної особистості. Підлітковий вік одна із найскладніших періодів. Змінюються інтереси, погляди навколишній світ і себе. Змінюється думка. Діти у цьому віці найбільш сприйнятливі та чутливі до всього, що їх оточує, тому необхідно, щоб саме в цей період дитина зростала та виховувалась у сприятливій сімейній атмосфері. Батьки у цей період найбільш уважно повинні підходити до виховання дитини. Саме цінності сім'ї відіграють величезну роль вихованні підлітка. Найбільш ефективними у вихованні є такі цінності як: духовні, культурні та моральні. Саме вони допомагають сформувати у підлітка правильні погляди життя.

1.3 . Розвиток соціально-професійного самовизначення підлітка

Поняття «професійне самовизначення» неодноразово ставало предметом аналізу зарубіжних та вітчизняних представників психологічної науки Щоб краще зрозуміти суть проблеми професійної самовизначення, звернемося до історії. Перші лабораторії профорієнтації з'явилися наприкінці XIX – та початкуXX ст. Це було пов'язано із зміною соціально – економічної ситуацією: бурхливе зростання промисловості, міграції людей із сільської місцевості в міста у пошуках роботи та кращого життя, проблема самого пошуку та вибору роботи, проблема відбору найбільш «відповідних» людей роботодавцями. У цей час з'являється і головна психологічна проблема професійного самовизначення – не бажання жити як при патріархальному ладі, який обмежував людину у виборі професії. Новий час, відповідно до І.С. Кону, характеризується тим, що тепер «людина стає чимось у результаті своїх власних зусиль. Розвинене громадське виробництво та вироста соціальна мобільність розширили рамки та масштаб індивідуального вибору» [19, с.196]. Саме свобода вибору поставила людину перед необхідністю самостійно приймати рішення про вибір професії, даючи можливість самореалізації.

Професійне самовизначення підлітків були предметом дослідження багатьох вчених. Ця проблема розглядалася в роботах Н. Грузкова, М. Данилова, І. Ковальова, С. Пряжнікова, Кона, А. Реана та ін. Разом з тим, незважаючи на підвищену увагу вчених до проблеми професійного самовизначення багато аспектів даного феномену залишилися без достатньої уваги, насамперед має велике значення проблема факторів та причин професійного самовизначення підлітків, а саме впливу сім'ї та дитячо-батьківських відносин.

Професійне самовизначення підлітків, майбутніх суб'єктів праці, є значною частиною особистісного самовизначення школяра. А.Клімов, говорячи про професійне самовизначення учня, визначає його як «...важливий прояв психічного розвитку, як активний пошук можливостей розвитку, формування себе як повноцінного учасника спільноти «робителів» чогось корисного» [13, с.47]. Необхідність конкретизації проблем професійного самовизначення обумовлюється тим, що саме в цей період юності відбувається визначення життєвого плану, але, як правило, це досить розпливчасті цілі та орієнтири або скоріше мрії. Більшість старшокласників, випускаючись зі школи, мають остаточно частково сформовані професійні плани, тобто, обрано професію без визначення шляхів її отримання, або лише навчальний заклад та факультет без розуміння, де можна реалізувати освіту [39]. У контексті вивчення специфіки проблеми професійного самовизначення у підлітків та юнаків, необхідно коротко розглянути зазначені вікові групи в рамках мотиваційно – потребної сфери.

Е. Еріксон зауважує, що найважливішим для людини на цьому етапі є об'єктивна самооцінка, аналіз своїх здібностей та потреб. При вдалому перебігу цієї стадії, у юнаків та дівчат формується почуття ідентичності, що допомагає їм визначити своє майбутнє місце у суспільстві, у їх найближчій соціальній групі [36]. Важливе перше самостійне рішення, таке як вибір професії, необхідно прийняти у віці 16 - 17 років, коли немає життєвого досвіду,

пов'язаного з роботою, побудовою сім'ї та соціальним просуванням. Рішення приймається на основі переважно своїх уявлень про майбутнє, що ще формуються світогляду, цінностях, орієнтації та установках. Таким чином, професійне самовизначення підлітків та юнаків відрізняється багатогранністю, індивідуальністю та 22 особливостями, які мають на увазі відмінності за темпераментом, інтересами, прагненнями, потребами тощо. [14].

На думку Х.Арімод у підлітковому віці проявляється тенденція до дорослості, тобто здаватися та вважатися дорослим, що викликає опір з боку дорослих та певну незадоволеність у спілкуванні з боку підлітка. Цей факт пояснює прагнення дитини спілкуватися з однолітками, зайняти певне місце у «своєму» суспільстві, групі, домогтися визнання [42]. Є.Ваннак зазначав у своїх роботах, що для підлітка важливо займати певну соціальну позицію через прояви своїх можливостей, які мають бути суспільно корисними та соціально схвалюваними. Подібна діяльність може бути організаційно – суспільною, навчально – пізнавальною, художньою, спортивною тощо, головне, вона має давати підлітку відчуття реальної значущості [42]. Якщо говорити про юність, цей період охарактеризований переходом від залежного дитинства до дорослості. Цей період ознаменований завершенням статевого дозрівання та соціалізацією у суспільстві. Вікові кордони досить умовні та охоплюють вік від 15-16 до 21-25 років. На думку Дж.Голланда великий розрив у верхній межі віку пояснюється тим, що «ускладнення суспільно-трудова діяльність, в якій має брати участь людина, спричинило подовження необхідних термінів навчання. Нові покоління молоді значно пізніше, ніж їхні ровесники у минулому, починають самостійне трудове життя. Звідси — подовження періоду «рольового мораторію», коли юнак «приміряє» різні дорослі ролі, але ще не ідентифікується з ними остаточно». Також автор зазначає, що процес самовизначення в юнацькому віці ускладнюється свободою вибору, яка сприяє 21 великій варіативності вибору можливих шляхів, у тому числі і в професійній діяльності [19].

Підлітковий вік є винятково значущим для психічного розвитку. На даний віковий період припадає не лише інтенсивний фізичний розвиток людини, але також активний особистісний розвиток, формування моральних та інтелектуальних можливостей людини. На складність і значущість даного вікового періоду для особистісного розвитку вказує також те, що в даний час існує безліч теоретичних концепцій, які характеризуються особливості розвитку особистості підліткового віку: аналізуються та інтерпретуються закономірності та специфічні особливості психічного розвитку, визначаються особливості розвитку інтелектуального плану у підлітків, розглядаються особливості розвитку комунікативної сфери, спілкування, світогляду та моральної свідомості підлітків [1]. Зміни у соціально-економічних відносинах у країні, що сталися останні десятиліття було неможливо торкнутися моделі поведінки, цінності та норми суспільства. Зміни соціально-економічної обстановки суспільства, активний розвиток інформаційних технологій, глобалізація світової економіки ставить перед сучасною людиною нові завдання. Зміни у житті суспільства позначаються і психологічному статусі підростаючого покоління. Сучасний підліток стикається з великими обсягами інформації, з новими вимогами, до яких він змушений адаптуватися та яким він повинен відповідати для самостійного життя та реалізації свого потенціалу у дорослому житті. Благополуччя, соціальний статус, власний добробут значною мірою пов'язані з актуальністю та значимістю обраної людиною галузі професійної діяльності. Це зумовлює значущість та необхідність своєчасної профорієнтаційної діяльності, а також забезпечення умов професійного самовизначення підлітків. Врахування інтересів, особистісних особливостей, конкретного запиту суспільства на фахівців різного профілю дозволяє розпочати процес професійного самовизначення якомога раніше та забезпечити можливості для повноцінного особистісного та соціального розвитку підлітка [2].

Підлітковий вік є значним періодом розвитку особистості. У цьому віці відбуваються суттєві зміни соціального та особистісного плану, що зумовлюються зміною провідної діяльності, зміною соціальної ситуації розвитку, а також характеру взаємин з іншими людьми. Інтенсивний психофізіологічний розвиток, статеve дозрівання, а також зміна соціальної ситуації розвитку в підлітковому віці дозволяє розглядати даний віковий період як критичний, в якому відбуваються суттєві особистісні зміни, відбувається формування світогляду, а також вибір форм поведінки, що віддають перевагу. В якості одного з результатів розвитку на даному віковому етапі може виступати почуття самотності, тоді як агресивність може розглядатися як форма поведінки, що найчастіше вибирається підлітками, і спосіб отримання бажаного, що, враховуючи незрілість форм реагування і знижені можливості самоконтролю може стати фактором дезадаптації. Професійне самовизначення підлітка — це активний та відносно тривалий процес, а також результат вибору галузі професійної діяльності. Що стосується підліткового віку, професійне самовизначення є початковим етапом професійного та одним з найбільш значущих аспектів загального особистісного розвитку підлітка.

Самовизначення у професійній сфері можна розглядати як динамічний рух, який включає такі компоненти, як формування особистості у професійній сфері, як творче вдосконалення і збагачення особистості професійною спрямованістю.

Професійне самовизначення можна розглядати як рух у розвитку особистості з професійного вдосконалення з урахуванням повного застосування індивідуальних задатків, індивідуальних можливостей, і навіть здібностей.

Соціально-професійне самовизначення підлітка - це процес виявлення та розвитку професійних здібностей та інтересів, формування професійної самоідентичності та визначення соціальної ролі в майбутньому.

Основні етапи розвитку соціально-професійного самовизначення підлітка:

Етап експлорації: на цьому етапі підліток досліджує свої професійні інтереси та здібності, ознайомлюється з можливими професіями, вивчає вимоги до професій та спеціальностей.

Етап уточнення: на цьому етапі підліток зосереджується на обранні конкретної професії, досліджує деталі щодо підходів до роботи, рівня зарплати, можливостей для кар'єрного росту та інших факторів.

Етап прийняття рішення: на цьому етапі підліток вирішує, яку професію він хоче вивчати та який шлях розвитку він обирає для розвитку своєї професійної кар'єри.

Важливою складовою розвитку соціально-професійного самовизначення є формування позитивного відношення до праці, розвитку професійних компетенцій та навичок, а також створення соціального капіталу, який допоможе у майбутньому підлітку досягти професійного успіху та розвитку. Для цього можна використовувати різноманітні форми діяльності, такі як стажування, практики, навчання та інші. Також важливо підтримувати підлітка у виборі професії та стимулювати його до досягнення мети.

Професійне самовизначення не обмежується єдиним етапом, а охоплює весь час діяльного професійного життя. Для успішного входження у ході самовизначення в межах професійної діяльності важливим є орієнтація особистості виборі професій з урахуванням її індивідуальних особливостей, і навіть актуальних потреб ринку праці [3].

Професійне самовизначення підлітків були предметом дослідження багатьох вчених. Ця проблема розглядалася в роботах В. Н. Грузкова, В. Т.В. Архіреєвої, С. Пряжнікова, Кона, А. Реана та ін. Разом з тим, незважаючи на підвищену увагу вчених до проблеми професійного самовизначення багато аспектів даного феномену залишилися без достатньої уваги, насамперед має велике значення проблема факторів та причин професійного самовизначення підлітків, а саме впливу сім'ї та дитячо-батьківських відносин.

Підлітковий вік часто вважається ключовим періодом у житті, коли відбуваються процеси, пов'язані з вибором професії. Підлітки стикаються зі значними змінами у своєму житті, у тому числі з погляду освіти та майбутньої кар'єри. Нами було виділено декілька аспектів, які впливають на процес вибору професії у підлітків:

1. Самоідентифікація та пошук: Підлітки починають знайомитися зі своїми інтересами, навичками, цінностями та здібностями. Вони експериментують з різними діяльностями та областями, щоб зрозуміти, що їм подобається і в чому вони відчують себе успішними.
2. Розвиток особистості: Підлітки починають визначати свою особистість і ставлення до світу. Вони здійснюють пошук своїх цілей і цінностей, що може вплинути на їх вибір професії.
3. Освітні можливості: Підлітки мають можливість вивчати різні предмети та області знань у школі. Це допомагає їм отримати уявлення про свої інтереси і здібності, що можуть вплинути на вибір майбутньої професії.
4. Вплив оточуючих: Родина, друзі, вчителі та інші значущі особи можуть вплинути на підлітків і надати їм поради щодо вибору професії. Моделі успіху та підтримка з боку оточення можуть вплинути на їхні рішення.
5. Інтереси та хобі: Підлітки зазвичай вибирають професії, які відповідають їхнім інтересам і хобі. Наприклад, якщо підліток захоплюється музикою, він може розглядати кар'єру музиканта або звукорежисера.
6. Здібності та навички: Підлітки звичайно вибирають професії, в яких вони відчують себе успішними і володіють відповідними здібностями та навичками. Наприклад, якщо підліток добре вміє математику, він може розглядати кар'єру в області науки або інженерії.
7. Вплив батьків та оточення: Батьки та інші значущі особи можуть мати великий вплив на вибір професії підлітка. Вони можуть надавати поради, ділитися своїм досвідом та спонукати до певних професій. Отримання

підтримки та впливу оточення може вплинути на рішення щодо професійного шляху.

8. Матеріальні перспективи: Підлітки можуть враховувати матеріальні переваги та перспективи при виборі професії. Оклад, можливість кар'єрного росту та фінансова стабільність можуть вплинути на їхні рішення.

Найчастіше професійні первинні інтереси виникають в процесі сімейного виховання та родинного спілкування.

Варто також зауважити, що проблема впливу саме на дитячо-батьківські відносин та професійне самовизначення підлітка залишається недостатньо вивченою. Традиції, що притаманні інституту сім'ї протягом періоду існування, визначаються технологічними, економічними, політичними чинниками та реалізують саме норми сімейної культури за допомогою впливу факторів, які сприяють виникненню самого інституту сім'ї це у необхідності передачі соціальних навичок наступним поколінням, потребі в захисті членів сім'ї, виховання підростаючого покоління.

С. Ігнатович вказував, що сучасна сім'я сильно відрізняється від тієї, яка була типовою на початку ХХ століття. Згідно зі змінами, які відбулися протягом минулого століття, можна сказати, що сучасна сім'я суттєво відрізняється від традиційної сім'ї на початку ХХ століття.

Ось кілька загальних відмінностей:

1. Склад сім'ї: В сучасному суспільстві розширився спектр варіантів сімейного складу. Окрім класичної моделі, яка включає батька, матір і дітей, існують одностатеві сім'ї, сім'ї з розведеними батьками, сім'ї з одним батьком та інші форми сімейного життя.
2. Розподіл ролей: У сучасних сім'ях частіше спостерігається більш рівноправний розподіл ролей між батьками. Більше чоловіків беруть на себе побутові обов'язки та більше жінок займаються кар'єрою та працюють на повну ставку.

3. Гендерні стереотипи: Зменшення гендерних стереотипів і сприйняття рівноправності статей вплинуло на сімейні ролі. Сьогодні більше підтримується свобода вибору і розвитку без обмежень, що раніше пов'язувалися з певними статевими ролями.

Дмитро Леонтєєв - український психолог, який вніс значний вклад у розвиток психологічної науки. Він розглядав професійне самовизначення як процес, за допомогою якого людина обирає професію, яка відповідає її інтересам, здібностям і цінностям.

За Леонтєєвим, професійне самовизначення є багатоаспектним процесом, який включає в себе вивчення інформації про різні професії, оцінку своїх здібностей, інтересів і цінностей, а також прийняття рішення щодо вибору конкретної професії. Важливим елементом цього процесу є також самопізнання, тобто зрозуміння своїх потреб, бажань і можливостей.

Леонтєєв вважав, що успішне професійне самовизначення можливе лише за умови здійснення повноцінного пізнавального процесу, який дозволяє людині отримати достовірну інформацію про різні професії і свої можливості. Він також підкреслював, що професійне самовизначення є постійним процесом, який може змінюватися протягом життя людини.

Зоя Максимова, відома українська психологиня, розглядає професійне самовизначення як процес знаходження та вибору професії, що відповідає індивідуальним особистісним характеристикам людини, її інтересам, потребам та цінностям. Цей процес включає в себе аналіз самого себе, своїх здібностей, уявлень про майбутнє, а також ознайомлення з різними професіями, їх характеристиками та можливостями.

3. Максимова акцентує увагу на тому, що професійне самовизначення повинно бути осмисленим та обдуманим, а не випадковим вибором чи підкупом з боку батьків чи оточення. Вона вважає, що успішне професійне самовизначення є важливим елементом самореалізації та задоволення від життя.

Водночас, . Фельдштейн, український психолог і педагог, виділив дві позиції підлітка у ставленні до суспільства:

1. Позиція "Я" - характеризується високою самооцінкою та вірою в свою значущість. Підліток з цією позицією більше за все зосереджується на своїх особистих інтересах, мріях та потребах, інколи навіть на шкоду іншим людям чи суспільству загалом.

2. Позиція "Ми" - характеризується почуттям обов'язку і відповідальності перед суспільством. Підліток з цією позицією більше за все зосереджується на колективному благополуччі, допомозі оточуючим та участі у справах, які сприяють покращенню життя усіх людей.

Важливо зазначити, що ці позиції не є абсолютними та можуть змінюватись в залежності від життєвих обставин та досвіду підлітка. Однак, за словами Фельдштейна, більшість старшокласників мають нахил до першої позиції, що може призвести до конфліктів із суспільством та власної незадоволеності. Тому виховання відповідальності та соціальної активності важливі завдання педагогів та батьків.

Е. Ейдеміллер виділив сім стилів сімейного виховання, які відрізнялися за рівнем батьківського контролю та тиску на дитину при спілкуванні та взаємодії батьків з дітьми підліткового віку. Ці стилі називаються:

1. Авторитарний стиль. Батьки, які застосовують цей стиль, мають високий рівень контролю та вимагають від дітей підліткового віку підкорення своїм вимогам. Вони не допускають дискусій та не дозволяють дітям приймати рішення самостійно.

2. Демократичний стиль. Батьки, які використовують цей стиль, контролюють поведінку дітей, але при цьому дозволяють їм приймати власні рішення та висловлювати свою думку.

3. Пермісивний стиль. Батьки, які застосовують цей стиль, не займаються контролем за поведінкою дітей та дозволяють їм робити все, що вони хочуть.

4. Заохочувальний стиль. Батьки, які використовують цей стиль, заохочують позитивну поведінку дітей та ігнорують негативну.

5. Інгібіційний стиль. Батьки, які застосовують цей стиль, підтримують негативну поведінку дітей та ігнорують позитивну.

6. Стресовий стиль. Батьки, які використовують цей стиль, застосовують тиск та контроль, що призводить до стресу та тривоги у дітей.

7. Антипатичний стиль. Батьки, які застосовують цей стиль, проявляють ворожість та агресію до дітей, що може призводити до погіршення психічного здоров'я дитини.

Є. Лічко та Е. Ейдемільер виділяють шість типів сімейного виховання дітей підліткового віку:

1. Авторитарне виховання - коли батьки ставляться до дітей деспотично, контролюють кожен їх крок, накладають на них високі вимоги, але при цьому не демонструють достатньої турботи та уваги до їх потреб.

2. Демократичне виховання - коли батьки прагнуть до співпраці з дітьми, поважають їхні думки та почуття, надають можливість дітям самостійно приймати рішення, але при цьому контролюють процес їхнього розвитку та навчання.

3. Пермісивне виховання - коли батьки не надають достатньої уваги до поведінки та розвитку своїх дітей, не накладають на них вимог, дозволяють їм робити все, що завгодно, ігноруючи недоліки та помилки дітей.

4. Авторитарно-демократичне виховання - коли батьки ставляться до дітей як до рівних партнерів, але при цьому встановлюють жорсткі вимоги та правила, за якими діти повинні діяти.

5. Дистантне виховання - коли батьки зосереджені на власній кар'єрі або особистих справах і не надають достатньої уваги до своїх дітей.

6. Колискове виховання - коли батьки не дозволяють дітям відокремлюватися від них і контролюють кожний аспект їхнього життя, створюючи занадто захисне середовище для дітей.

Згідно досліджень Гоцігаєвої Оксани Леонідівни - кандидата психологічних наук, доцента кафедри загальної та практичної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, батьки своєю поведінкою чинять сильний вплив на формування уявлення підлітка про себе. Дослідження показують, що батьки можуть впливати на самооцінку, впевненість у собі та інші аспекти самовизначення у підлітків. Наприклад, позитивне і підтримуюче ставлення батьків може сприяти розвитку позитивної самооцінки та впевненості у собі у підлітка. З іншого боку, критична або дискримінаційна поведінка батьків може призвести до негативної самооцінки та втрати впевненості у собі.

Отже, батьки мають велику відповідальність у вихованні та підтримці своїх дітей, особливо у період підліткового розвитку, коли формуються важливі аспекти самовизначення та самооцінки (Гоцігаєва О., 2016).

Висновки до першого розділу

На основі теоретичних засад дослідження проблеми сімейних цінностей в процесі самовизначення підлітка можуть бути зроблені наступні висновки:

Сімейні цінності є важливим елементом формування особистості підлітка. Вони передаються від батьків та інших членів сім'ї, і визначають цінності, переконання та ставлення до життя. Процес самовизначення підлітка включає в себе вибір цінностей, які він хоче прийняти як свої власні. Сімейні цінності можуть бути або прийняті підлітком, або відкинуті ним. Однак, дослідження також показують, що підлітки можуть відкидати сімейні цінності, якщо вони не відповідають їхній власній ідентичності та потребам. Важливо враховувати роль батьків та сім'ї у формуванні сімейних цінностей. Якщо батьки відіграють позитивну роль у передачі цінностей своїм дітям, то це може допомогти підліткам у процесі самовизначення.

У першому розділі нами проаналізовано наукові джерела з досліджуваної проблеми й узагальнити теоретичні аспекти проблеми сімейних цінностей в

процесі самовизначення підлітка, з'ясовані чинники впливу соціально-психологічного самовизначення підлітків, розкрито сутність основних понять дослідження, «сімейне виховання», «сімейні цінності», «стилі сімейного виховання», «підлітковий вік». На основі аналізу наукових досліджень виокремлено психологічні чинники, які впливають на формування сімейних цінностей підлітків, визначено психолого-педагогічні особливості підліткового віку. З'ясовано що на відміну від підлітка, для батьків значимими виявляються когнітивно-поведінкові потреби та цінності такі як: стабільність і повага, а для підлітка когнітивним компонентом виступає відчуття захищеності та відчуття затишку у сім'ї, при якому хлопці орієнтовані на отримання взаєморозуміння та поваги, а для дівчат важливий емоційний компонент такий як, щирість та емоційна близькість. Аналіз дослідження проблеми комунікації між підлітком та батьками свідчить, про те, що ефективним у вивченні питань цінностей підлітків та їх батьків є поєднання проєктивних методів з психосемантичними дослідженнями.

Зазначено, що існують психологічні та соціокультурні чинники впливу на формування сімейних цінностей підлітка, до яких можна віднести: образ думок сім'ї, образ спілкування сім'ї, ставлення соціального середовища до сім'ї, традиції нації, традиції сім'ї, інтелектуальний рівень соціального оточення людини.

З'ясовано що, формування сімейних цінностей підлітка залежить від різноманітних психологічних і соціокультурних чинників, факторів, які також можуть впливати на формування сімейних цінностей підлітка це - сімейне середовище у якому сім'я виступає основним для формування цінностей підлітка, стилю виховання, який застосовують батьки який впливає у майбутньому на те, як підліток сприймає і розуміє сімейні цінності. Варто зазначити що, якщо сім'я пропагує цінності, такі як взаєморозуміння, повага, толерантність, це може сприяти формуванню схожих цінностей у підлітка. У підлітковому віці друзі стають все важливішими, і їхні погляди можуть суттєво

впливати на формування цінностей. Якщо друзі підтримують подібні сімейні цінності, це може зміцнити їх у підлітка. Також засоби масової комунікації, такі як телебачення, фільми, музика, також мають вплив на формування цінностей підлітка та можуть впливати на уявлення підлітка про ролі чоловіків і жінок у сім'ї, стереотипи стосовно сімейного життя, міжособистісних відносин тощо. Нарешті, процес самовизначення підлітка є складним та індивідуальним, і може бути вплинутий багатьма чинниками, включаючи культурні, соціальні та економічні фактори.

Сім'я та сімейні цінності є нерозривно пов'язаними між собою. Сімейні цінності визначають спосіб, яким сім'я функціонує та взаємодіє. Вони включають такі аспекти, як взаємна повага, довіра, любов, підтримка, відповідальність та інші. Ці цінності створюють основу для здорового зв'язку між членами сім'ї, допомагають вирішувати конфлікти, підтримувати емоційну згуртованість та розвивати позитивні стосунки.

Сімейний зв'язок, у свою чергу, підтримує та посилює сімейні цінності. Чим сильніший зв'язок між членами сім'ї, тим більше можливостей для спільного виявлення та впровадження сімейних цінностей. Спільні дії, спілкування та взаємодія допомагають сім'ї практикувати свої цінності у повсякденному житті і розвивати глибше розуміння одне одного.

Отже, сім'я та сімейні цінності взаємопов'язані та впливають одне на одного. Сімейні цінності формують основу для здорового зв'язку в сім'ї, а зв'язок між членами сім'ї підтримує та посилює ці цінності. Важливо працювати над обома аспектами, щоб створити міцний та здоровий зв'язок у сім'ї, який буде підтримувати сімейні цінності та сприяти благополуччю всіх її членів.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЧИННИКІВ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКА

2.1. Методика та організація проведення емпіричного дослідження впливу родини на формування сімейних цінностей підлітка

Для психодіагностики сімейних цінностей та соціально-професійного самовизначення підлітка були застосовані такі методики як: опитувальник «Шкала сімейної адаптації й згуртованості» (FACES-3) Д.Х. Олсона (додаток 1), опитувальник «Сімейні цінності» М.С.Константинової і М.В.Мартінової (додаток 2), та методика «Визначення схильності до певної професійної діяльності» Л.А. Йовайши (модифікація Г.В. Резапкиной) (додаток 3).

Отже, для досягнення нами мети було обрано стандартизовані опитувальники та методику визначення схильності до певної професійної діяльності, які дозволять нам дослідити основні сімейні цінності важливі для підлітків, рівень сімейної адаптації та згуртованості, як показника сімейних цінностей, та самого батьківського ставлення до дітей, яке на нашу думку є важливим для формування соціально-професійного самовизначення підлітка.

Анкетування дає змогу нам як досліднику з мінімальною технічною допомогою за короткий час зібрати первинну інформацію від багатьох респондентів. Метод анкетування дозволяє мати уявлення про суб'єктивне ставлення респондентів до певних проблем. За допомогою методики визначення схильності до певної професійної діяльності, в повільній формі можливо, в рамках нашого дослідження дослідити схильність до роботи з людьми, схильність до роботи на промисловості, схильність до розумових видів діяльності та інші.

Дослідження відбувалося забезпечуючи повну анонімність та проводилося протягом I семестру 2022-2023 н.р. на базі навчально-виховного комплексу №9, м. Хмельницький.

Науково-дослідницька робота була спрямована на перевірку робочої гіпотези, висунутої напочатку нашого дослідження.

В основі створення методики «Шкала сімейної адаптації й згуртованості» (FACES-3) Д.Х. Олсона, лежить «циркулярна модель» або її називають ще («кругова модель») Д. Х. Олсона.

Модель включає в себе три найважливіші параметра сімейного поведінки: адаптація, згуртованість та комунікація. FACES-3 є третім варіантом серій шкал FACES, розробленим для оцінки двох основних параметрів структури сім'ї, представлених графічно в «циркулярній моделі», - сімейної згуртованості та сімейної адаптації.

Сімейна згуртованість - це емоційний ступінь зв'язку між усіма членами родини при максимальній виразності цього зв'язку які є емоційно взаємозалежні, а при мінімальній, автономні і віддистанційовані один від одного. Для діагностики сімейної згуртованості нами використовувалися такі показники як: «прийняття рішень», «емоційний зв'язок», «сімейні кордони», «інтереси», «друзі», «час», «відпочинок».

Другим параметром сімейної поведінки є «сімейна адаптація» характеристикою якого є те, наскільки гнучко або навпаки, ригідно здатна сімейна система пристосовуватися або змінюватися привпливі на неї стрессорів. Для діагностики адаптації згідно методики FACES-3 використовуються такі параметри як: «контроль», «лідерство», «дисципліна», «правила та ролі в сім'ї» .

У «циркулярній моделі» розрізняють чотири рівня сімейної згуртованості від самого низького до самого високого, які отримали такі назви: роз'єднаний, розділений, пов'язаний, зчеплений. Аналогічно діагностують чотири рівня сімейної адаптації: ригідний, хаотичний, структурований, гнучкий.

Згідно з дослідженнями авторів опитувальника які виділяють збалансовані та екстремальні рівні сімейної згуртованості та адаптації.

Науковці вважають, що саме збалансовані рівні це ті, яких показник успішності функціонування цілісної системи. Для сімейної згуртованості важливими рівнями є пов'язаний та розділений, а для сімейної адаптації є гнучкий та структурований. Екстремальні рівні зазвичай розглядаються як проблемні, які можуть призводити до порушень функціонування саме сімейної системи. За використанням у цілісній системі чотирьох рівнів згуртованості та чотирьох рівнів адаптації можливо визначити 14 типів сімейних систем, 4 з яких є помірними по обох рівнях і мають назву збалансованими, 5 незбалансованими, оскільки вони мають крайні показники по обох рівнях. Інші тип є середніми тобто середньозбалансовані, так як один з параметрів відноситься до незбалансованих, а інший до збалансованих рівнів.

Підводячи підсумки опитувальник складений таким чином, що дозволяє проаналізувати, як члени родини в даний час сприймають свою сім'ю таякою би вони хотіли її бачити.

Методика «Визначення схильності до певної професійної діяльності» була розроблена Л.А. Йовайшем і призначена для визначення схильності особистості до певних професійних видів діяльності.

Методика складається з 150 запитань, які поділені на 5 блоків: "Емоційно-вольові особливості", "Інтереси", "Навички", "Соціальні установки" та "Особливості діяльності". Кожне запитання має три варіанти відповіді: "Так", "Ні" та "Складно відповісти". Отримані результати дозволяють визначити відповідність особистості певним професійним видам діяльності на основі оцінки рівня відповідності з відповідною професією.

Методика базується на теорії схильностей, згідно з якою кожна людина має власні нахили до певних видів діяльності, які залежать від її особистісних особливостей, інтересів, характеру тощо. Методика Йовайши дозволяє виявити такі схильності та оцінити їх наявність у людини. Ця методика є корисною для

студентів, які визначають свою майбутню професійну діяльність, а також для підлітків, які шукають своє місце в житті. Однак, варто пам'ятати, що результати методики є лише рекомендаціями, і не повинні бути єдиним фактором при виборі професії.

2.2 Кількісний та якісний аналіз результатів дослідження

Для проведення констатувального дослідження було сформовано експериментальну вибірку, яка складалася з 50 учнів 6-8 класи (24 учня), 7-9 класу (26 учнів) 35 дівчат і 15 хлопців.

Першим етапом дослідження було проведення анкетування (Додаток Б.1, табл 2.1-2.4). Аналіз анкетування дав нам змогу виявити суб'єктивне бачення респондентами категорії «сімейні цінності» та «родинні традиції» (табл. 2.1).

Першим етапом емпіричного дослідження нами було проведено методику «Шкала сімейної згуртованості й адаптації» (FACES-3) Д.Х.Олсона. Первинні результати дослідження були представлені у додатку Б.2, узагальнення результатів в табл. 2.5.

З огляду на результати які ми отримали у ході дослідження, ми можемо стверджувати, що для респондентів за шкалою «Сімейна адаптація» найбільш вираженим показником є емоційний зв'язок (35,5%), згідно отриманих результатів ми можемо стреджувати, що головним в сім'ї для респондентів є, любов, підтримка та взаємоповага між членами родини.

На другому місці є спільний відпочинок усією сім'єю та спільні інтереси (31%). Третім критерієм який є важливим на нашу думку для сімейної згуртованості є загальне прийняття рішень (12,1%), з цього випливає, демократичний стиль, де всі члени сім'ї мають змогу висловитися та прийняти одне спільне рішення, яке задовольнить усіх членів родини.

Таблиця 2.5 – Загальні результати аналізу оцінки параметрів шкали
FACES-3

Діагностичні параметри	Кількість людей	Шкала
Емоційний зв'язок	35,5 %	<i>Сімейна згуртованість</i>
Сімейні границі	9 %	
Прийняття рішень	12,1 %	
Час	2,3%	
Друзі	7,5 %	
Інтереси та відпочинок	31 %	
Лідерство	21 %	<i>Сімейна адаптація</i>
Контроль	7,6 %	
Дисципліна	14,3 %	
Ролі	22,1 %	
Правила	36,3 %	

За шкалою сімейної адаптації вираженим критерієм є правила в сім'ї (36,3%), правила в сім'ї визначається сукупністю цінностей, норм і очікувань, які регулюють поведінку та взаємовідносини в сімейному середовищі та встановлює стандарти та очікування, які сім'я вважає важливими для свого функціонування. Наявність правил є елементом цінностей фактором адаптації та реагування в складних у швидко змінюваних умовах життєдіяльності. Характерними ознаками виявилися показники за параметрами «ролі» (22,1%) та «лідерство» (21%). Певні наші ролі, які закріплені за кожним членом нашої сім'ї ми вважаємо важливим фактором для успішного виконання сімейних справ які виникають у родині. Коли ми знаємо, що робити в тій чи іншій ситуації і маємо свої функції, то це дає відчуття безпеки та впевненості нам у стресових ситуаціях. Також наші респонденти виділили одним з головних

критеріїв успішного функціонування сім'ї наявність єдиного лідера, який буде вести за собою у життєвих ситуаціях, де саме потрібно прийняти єдине правильно обране рішення.

Другим етапом нашого емпіричного дослідження було проведено опитувальник «Сімейні цінності» М.С.Константинової, М.В.Мартінової. Первинні результати у табл. 2.6, рис. 2.1.

Діагностичні матеріали можуть використовувати вчителі загальноосвітніх шкіл, педагоги додаткової освіти та педагоги і психологи вищих навчальних закладів. Вік досліджуваних від 10 до 25 років. В опитувальнику «Сімейні цінності» використовуються закриті питання і стандартизовані відповіді (так, ні, іноді). Мета опитувальника полягає у тому щоб визначити уявлення людини про взаєморозуміння між членами сім'ї, продовження роду, турботу про молодших і старших, шанування батьків. Дана методика проста в застосуванні яка містить 30 питань, бланк відповідей у вигляді таблиці та ключ для обробки. Умовою проведення діагностики є вказівка респондентами наступних відомостей:

- 1) стать;
- 2) вік;
- 3) об'єднання або колектив;
- 4) дата;
- 5) опитування проводиться анонімно.

Перед початком опитування організатори мають повідомити досліджуваним про важливість цього опитування, а також про необхідність щиро і серйозно відповідати на питання які запропоновані в анкеті. Для відповідей на питання додається бланк таблиці. Досліджуваним видаються тексти опитувальників і пропонується вибрати варіанти відповідей які найбільш їм близькі. Після проведення опитування необхідно підсумувати однаково виділені відповіді учнів по кожному блоку:

1. Любов
2. Продовження роду
3. Шанування батьків
4. Турбота про молодших
5. Турбота про старших
6. Культура побуту.

Таблиця 2.6 – Характеристики цінностей та рівні їх прояву у підлітків

Характеристика	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Пошана батьків	43,6%	57,5%	4,6%
Культура побуту	73,3%	12%	5,6%
Кохання	62,4%	33,5%	1%
Піклування про молодших	61,1%	29,5%	9%
Піклування про старших	82,4%	12,5%	4,5%
Продовження роду	46,4%	40,1%	13,7%

За результатами проведеного дослідження нами було виявлено, що найбільшими значущими цінностями у респондентів є піклування про старших (82,4%) та культура побуту (73,3%). Піклування про старших є особливістю як нашого менталітету так і історичного розвитку тому дуже важливо на нашу думку с самого дитинства, старше покоління прививає нам любов та повагу до старших своїх родичів і людей взагалом. На другому місці у учнів виявилася цінність кохання (62,4%) і це говорить про позитивне бачення сім'ї та шлюбу, розуміння того, що без кохання та любові неможливе щасливе життя. На третьому місці сучасні учні ставлять піклування про молодших (61,1%), що

також є позитивним показником для забезпечення майбутнього своїх дітей та піклування про них.

Сумуючи кількість балів, отриманих за кожною характеристикою було виявлено загальну кількість, які мають той чи інший рівень прояву сімейних цінностей (рис. 2.1).

Рис. 2.1 – Сегментограма розподілу респондентів за рівнями прояву сімейних цінностей за всіма показниками

Дані вказують на те, що в досліджуваній групі учнів є різні рівні сімейних цінностей. За результатами оцінки, 57% (26 учнів) мають середній рівень сімейних цінностей. Це означає, що вони можуть відноситись до сім'ї як до важливого елементу свого життя, але, можливо, не виявляють особливої турботи один про одного або не дотримуються суворих правил.

37% (20 учнів) мають високий рівень сімейних цінностей. Це свідчить про те, що сім'я є надзвичайно важливою для цих учнів. Вони турбуються один про одного, слідує сімейним правилам і мають високий рівень почуття "Ми".

Ймовірно, ці учні мають сильну підтримку від своїх родин та відчуваються впевнено і захищено.

Нарешті, 6% (4 респонденти) мають низький рівень сімейних цінностей. Це означає, що для них сім'я не є особливо важливою або цінною. Ймовірно, вони не виявляють багато турботи про своїх родичів, можуть не дотримуватись сімейних правил і можуть відчувати менший рівень зв'язку зі своєю сім'єю. Зазначені результати дають загальне уявлення про розподіл рівня сімейних цінностей серед учнів, але недостатньо інформації, щоб зробити детальніші висновки про причини такого розподілу або його вплив на учнів.

Дані тести були проведені з використанням надійних методів і інструментів для вимірювання рівня сімейних цінностей, ці тести були відповідним чином адаптовані до контексту дослідження, то можна стверджувати, що дані тести є валідними і можуть використовуватися для оцінки рівня сімейних цінностей учнів.

Однак, важливо враховувати деякі обмеження. Вимірювання суб'єктивних понять, таких як сімейні цінності, може бути складним завданням, оскільки воно базується на самозвітуванні і може підлягати впливу особистих уподобань і перекручень. Також, кількісні дані не завжди можуть вичерпно відобразити складність і різноманітність сімейних цінностей учнів. Тому, важливо розуміти, що дані тести надають загальне уявлення про розподіл рівня сімейних цінностей учнів, але не можуть повністю відобразити всю комплексність цих цінностей.

Наші результати дають уявлення про пріоритети та цінності, які важливі для респондентів у вашому дослідженні. Вони можуть бути корисними для подальшого розуміння сімейних динамік та впливу цих цінностей на поведінку та взаємодію учнів у сімейному середовищі.

Третім етапом емпіричного дослідження було використано методіку опитувальник професійних схильностей Л. Йовайши (модифікація Г.В. Резапкіной)

Опитувальник професійних схильностей був корисним інструментом для підлітків, які стикаються з вибором професійного шляху. Він допоміг підліткам краще зрозуміти свої інтереси, навички та цінності, а також зосередитися на областях, які вони можуть бути схильними в подальшому професійному житті.

Опитувальник надає підліткам наступні переваги:

1. Самоаналіз: Опитувальник допомагає підліткам поглянути на себе з іншого ракурсу, зрозуміти свої сильні та слабкі сторони, а також усвідомити свої інтереси та цінності.
2. Напрямки вибору: Опитувальник надає підліткам інформацію про різні професійні напрямки і допомагає їм зосередитися на тих областях, які відповідають їхнім схильностям та цілям.
3. Самовпевненість: Шлях до вибору професії може бути заплутаним і неоднозначним для багатьох підлітків. Опитувальник може допомогти збільшити їхню самовпевненість, надаючи їм підтримку та напрямок.
4. Планування майбутнього: Результати опитувальника можуть стати основою для розробки плану майбутньої кар'єри. Вони можуть надати вихідну точку для подальшого дослідження конкретних професій, освітніх програм або курсів.
5. Запобігання переключенню спеціальності: Проходження опитувальника допомагає підліткам краще зрозуміти свої схильності та вибрати професійну сферу, яка відповідає їхнім інтересам. Це може запобігти переключенню спеціальності пізніше у житті і зберегти час та ресурси.

Загалом такі опитувальники професійних схильностей є інструментом самовизначення, який може допомогти підліткам зробити осмислений вибір професійного шляху, спрямований на їхні інтереси та схильності.

Інструкцією для використання було закінчити вислови, вибравши один з варіантів - «а», «б» або «в» - і обкреслити відповідну букву в бланку напроти номера питання, 24 питання, та обробка результатів.

Рис. 2.2 – Сегментограма професійних схильностей за показниками

За результатами проведеного дослідження нами було виявлено, що найбільший відсоток у підлітків це професійні нахили середньо виражені (69,1%) а певний вид діяльності переважає схильність до роботи з людьми (52,2%), схильність до дослідницької діяльності (13,3%), схильність до роботи на виробництві (4%), схильність до естетичних видів діяльності (9,2%), схильність до екстремальних видів діяльності (2,1%), схильність до планово-економічних видів діяльності (19,2%).

Наші дослідження показали, що 52,2 % підлітків виявили схильність до роботи з людьми це може свідчити про їхню зацікавленість у професійних напрямках, де взаємодія з іншими людьми є ключовою складовою. Аналізуючи роботу проведenu з підлітками було з'ясовано декілька професійних напрямків, якими підлітки бажають оволодіти :

1. Психологія або психотерапія де робота пов'язана з людьми для надання психологічної підтримки, допомоги вирішенню особистих проблем, психотерапевтичних сесій або консультування.

2. Медицина, робота пов'язана у сфері охорони здоров'я, надання медичної допомоги, спілкування з пацієнтами та забезпечення їхнього благополуччя.
3. Освіта, робота з учнями, студентами або навчання дорослих, надання навчальної підтримки та допомоги у розвитку освітніх програм.

Найменший відсоток схильність до екстремальних видів діяльності (2,1%), робота яка пов'язана з охоронною і оперативно-розшуковою діяльністю, експедиційною роботою, службою в армії усе де є особливі вимоги до фізичної підготовки та до здоров'я і морально-вольових якостей.

2.3 Практичні рекомендації щодо розвитку сімейних цінностей у підлітків та їх соціально-професійного самовизначення.

Розвиток сімейних цінностей та соціально-професійного самовизначення є важливими аспектами виховання підлітків. Проблема розвитку сімейних цінностей у підлітків і їх соціально-професійного самовизначення є актуальною в сучасному суспільстві. Багато досліджень було проведено з метою розуміння цих процесів і виявлення факторів, що впливають на них.

Один із аспектів, який досліджується, - це вплив сімейних цінностей на підлітків. Дослідники довели, що сімейні цінності, які передаються від батьків до дітей, мають значний вплив на формування ціннісних орієнтацій підлітків. Важливим фактором є якість взаємин у сім'ї, рівень комунікації між батьками та дітьми, а також приклади, які батьки показують своїм дітям у побуті.

Що стосується соціально-професійного самовизначення підлітків, воно включає в себе процес вибору майбутньої професії або кар'єри, становлення особистої ідентичності і визначення своїх цілей у житті. Науковці визначають кілька ключових факторів, що впливають на соціально-професійне самовизначення підлітків, таких як освіта, психологічні особливості, соціальне оточення та вплив родини.

Налаштування підлітків до соціально-професійного самовизначення може бути складним процесом, який потребує підтримки з боку родини, школи та інших соціальних установ. Деякі наукові праці можуть пропонувати стратегії, які допомагають підліткам в цьому процесі, такі як розвиток навичок прийняття рішень, самоаналізу і саморефлексії, дослідження різних професійних можливостей і отримання підтримки від оточуючих.

Урік Бронфенбреннер, американський психолог, запропонував теорію екологічного розвитку, яка висвітлює важливість родинного середовища у формуванні цінностей та самовизначення підлітків. Психолог радить створювати підтримуюче та надійне сімейне середовище, забезпечувати якісні взаємини і комунікацію з підлітком, а також враховувати його індивідуальні потреби та впливовість зовнішніх факторів.

Американський психолог, Уріель Фостер, розробив модель "родинного місіонера", яка спрямована на створення ціннісного фундаменту в родині. Він радить батькам визначити свої основні цінності та передавати їх підліткам шляхом активної комунікації, обговорення сімейних правил і принципів.

Вільям Дамон, психолог який досліджував процес самовизначення у підлітків. Який радить створити умови для експлорації різних професійних можливостей, підтримувати позитивну самооцінку та розвивати навички прийняття рішень у підлітків.

Ці рекомендації базуються на дослідженнях і теоріях, які розвивалися протягом багатьох років. Варто зазначити, що кожна родина та підліток унікальні, тому важливо враховувати індивідуальні потреби, характеристики та контекст для оптимального розвитку сімейних цінностей та соціально-професійного самовизначення.

Отже, орієнтуючись на наукові напрацювання та результати власного емпіричного дослідження, нами було розроблено практичні рекомендації спрямовані на розвиток сімейних цінностей у підлітків та їх соціально-професійного самовизначення.

Практичні рекомендації для батьків:

1. Спілкуйтеся з підлітком відкрито та щиро. Поділіться своїми цінностями та переконаннями, але не нав'язуйте їх. Покажіть приклад та підтримку, але не контролюйте кожний крок підлітка.
2. Створіть з підлітком спільні справи та проекти, що базуються на спільних цінностях. Наприклад, відвідування благодійних заходів або родинних походів до природи.
3. Підтримуйте інтереси підлітка. Допоможіть знайти його хобі, захоплення та міцні сторони та надайте можливість розвиватись у цих напрямках.
4. Навчіть підлітка приймати рішення та відповідальність за свої вчинки. Дайте можливість думати самостійно та виробляти власні думки.
5. Допоможіть підлітку знайти своє місце у світі, знайти свої цілі та мрії. Допоможіть знайти відповідь на питання "Що я хочу зробити в майбутньому?".
6. Створіть домашні правила та розподіліть обов'язки. Допоможе зберегти співпрацю та взаєморозуміння в сім'ї та розвивати в підлітка навички організації та самостійності.
7. Створіть сприятливу атмосферу: У створенні сприятливої атмосфери для розвитку сімейних цінностей та соціально-професійного самовизначення головне – це створити відкриту атмосферу, де підлітки відчували себе впевнено, були готові до діалогу та спілкування з батьками та іншими членами родини.
8. Встановлюйте межі: Для того, щоб підліток розумів, що це нормально, а що ні – важливо встановлювати межі та правила поведінки. Повинні бути ясні правила і обмеження, які діти повинні дотримуватися вдома, у школі та в інших суспільних місцях.
9. Дотримуйтеся спільних цінностей: Розмовляйте з підлітком про спільні цінності вашої родини, дізнайтеся, що вони думають про них і які

цінності вони вважають важливими. Розробіть спільну стратегію розвитку цих цінностей та створення атмосфери, що сприяє їхньому зміцненню.

10. Підтримуйте зацікавленість підлітків: Заохочуйте підлітків до вивчення нових речей та прагнення до досягнення нових цілей. Спробуйте знайти для них цікаві хобі та дозвілля, які допоможуть розвивати їхні інтереси.

11. Спілкуйтеся з підлітком про цінності, які вважаєте важливими для вашої родини, наприклад, чесність, повага, відповідальність тощо. Обговоріть, що ці цінності означають для вас та як вони можуть бути застосовані у житті.

12. Прикладайте до уваги свої дії: Наприклад, якщо ви хочете, щоб ваша родина дотримувалася здорового способу життя, прикладайте до цього зусилля. Намагайтеся займатися спортом та здоровим харчуванням, це буде допомагати у вихованні здорових звичок у дітей.

13. Створюйте спільні традиції: Створіть спільні традиції, такі як щотижневі родинні обіди, спільні прогулянки або відпочинок вік-ендом. Це допоможе зміцнити зв'язки між членами родини та сприяти розвитку спільних цінностей.

14. Повага до інших: Навчіть своїх підлітків повазі до інших людей, незалежно від їхнього статусу, віку чи переконань. Пошана до інших людей є важливою складовою сімейних цінностей.

15. Послідовність: Будьте послідовними в своїх діях і рішеннях. Це допоможе підтримувати стабільність і надасть вашим підліткам чіткість щодо сімейних цінностей.

16. Підтримка самовираження: Дайте підліткам можливість висловлювати свої думки і бути самовиразними. Підтримуйте їх у розвитку власної ідентичності та повагайте їхні інтереси і погляди.

Соціально-професійне самовизначення є важливим етапом у житті підлітків, який включає розвиток їхніх інтересів, цілей і цінностей у контексті майбутньої професійної кар'єри та соціального становища.

Декілька практичних рекомендацій для підтримки соціально-професійного самовизначення підлітків:

1. **Експлорація інтересів:** Заохочуйте підлітків досліджувати різні сфери інтересів. Надайте їм можливість виконувати різноманітні діяльності, відвідувати заходи, зустрічатися з представниками різних професій. Це допоможе їм зрозуміти, що їх приваблює і які сфери можуть бути цікавими для майбутньої кар'єри.
2. **Розговори про професійні можливості:** Відкрито обговорюйте з підлітками різні професійні можливості та шляхи досягнення успіху в різних галузях. Діліться своїм досвідом та історіями успіху, але також дайте їм простір для власного дослідження та вибору.
3. **Підтримка самостійності:** Надайте підліткам можливість самостійно вирішувати питання, пов'язані з їхнім професійним самовизначенням. Заохочуйте їх приймати рішення, встановлювати мети та планувати свої кроки. Допомагайте їм розуміти, що вони несуть відповідальність за свої вибори.
4. **Практичні досвіди:** Сприяйте отриманню практичного досвіду підлітками шляхом волонтерства, стажування або роботи на невеликій посаді. Це дозволить їм отримати уявлення про різні професії та розвивати в них необхідні навички.
5. **Розвиток навичок:** Допоможіть підліткам розвивати навички, які є важливими для їхньої майбутньої професії. Це може включати академічні знання, комунікаційні навички, лідерство, творчість тощо. Заохочуйте їх до самоосвіти та участі в позашкільних активностях, які підтримують розвиток цих навичок.
6. **Позитивне підкріплення:** Визнавайте та похвалюйте досягнення підлітків у контексті їхнього соціально-професійного самовизначення. Навчіть їх бачити свої успіхи, впевненість і розвиток як важливі кроки на шляху до досягнення мети.

7. Гнучкість і підтримка: Розумійте, що процес соціально-професійного самовизначення може бути гнучким, а підлітки можуть змінювати свої інтереси та цілі з часом. Підтримуйте їх у цьому процесі, надаючи їм можливість експериментувати та вибирати нові напрямки.
8. Будьте відкритими до нового: Не бійтеся виходити за межі своєї зони комфорту. Відкрийтеся для нових досвідів, поглиблюйте свої знання та вміння. Відвідайте семінари, майстер-класи, конференції або стажування, що допоможуть вам виявити нові галузі та можливості.
9. Поговоріть з експертами: Зверніться до фахівців, які працюють у різних галузях, щоб поспілкуватися з ними про їхню професійну діяльність. Задавайте питання, цікавтеся їхнім досвідом та розумійте, як вони знайшли своє покликання.
10. Залучайтеся до волонтерської роботи: Приєднайтеся до волонтерських організацій або спільнот, де ви можете застосувати свої навички та допомагати іншим. Це може відкрити вам нові перспективи та допомогти зрозуміти, які види роботи вам більше підходять.

Варто зазначити, що підлітки мають власні індивідуальні шляхи розвитку, і підтримка їх унікального соціально-професійного самовизначення важлива для їхнього майбутнього успіху та щастя. Коли підлітки мають можливість визначити свої цілі, уподобання та цінності щодо професійного майбутнього, вони більш ймовірно знаходяться в роботі, яка викликає задоволення та задовольняє їхні потреби і це дозволяє їм відчувати задоволення від своєї роботи, забезпечувати більшу внутрішню мотивацію, завдяки цьому підліток може розробляти конкретні стратегії та кроки для досягнення своїх цілей, враховуючи свої інтереси, навички та можливості.

Узагалі, соціально-професійне самовизначення допомагає підліткам знайти своє місце у світі, розкрити свій потенціал та принести задоволення в їхнє життя. Воно сприяє кращому майбутньому успіху та щастю, дозволяючи їм бути задоволеними своїм вибором та досягати своїх цілей.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз показав, що сім'я має значний вплив на становлення особистості підлітків. Сімейне середовище визначає, якими цінностями, нормами поведінки і життєвими поглядами керується підліток, і формує його світогляд.

Один з основних факторів, що впливає на становлення особистості підлітка, є якість взаємин у сім'ї. Якщо відносини між батьками і дітьми базуються на довірі, повазі і любові, то підліток виростає з більш високою самооцінкою, здатністю до самореалізації та більш вираженим почуттям впевненості в собі. Недостатня увага батьків до своїх дітей, конфлікти в родині, а також наявність психологічного та фізичного насильства можуть мати негативний вплив на підлітка. В таких сім'ях діти частіше стикаються з проблемами психічного здоров'я, погано справляються зі стресом, можуть мати низьку самооцінку та здатність до соціалізації.

Таким чином, можна зробити висновок, що сім'я є важливим чинником у становленні особистості підлітка. Важливо, щоб батьки створювали сприятливе середовище для розвитку своїх дітей, були відкриті для спілкування та здатні до підтримки. Крім того, варто звернути увагу на навчання батьківства та розвиток комунікаційних навичок, що дозволить зміцнити взаємини між членами сім'ї та покращити становлення особистості підлітка.

Успішне становлення підлітка залежить від багатьох факторів, таких як здоров'я, освіта, культура, економіка, соціальні умови і т.д., проте сім'я має ключове значення.

Основні фактори, які впливають на становлення особистості підлітка в сім'ї, це:

1. Сімейна атмосфера та взаємини між батьками і дітьми. Якщо в сім'ї панує доброзичлива та підтримуюча атмосфера, то підліток розвивається

позитивно. У сім'ях, де відбуваються конфлікти, насильство та зневаження, підлітки можуть мати проблеми зі становленням особистості.

2. Спілкування та взаємодія з батьками та іншими членами сім'ї. Якщо підліток має можливість спілкуватися з батьками та іншими дорослими членами сім'ї, то він здатен вчитися від них і розвиватися. Якщо ж підліток почувається ізольованим від сім'ї, то це може негативно вплинути на його становлення.

3. Виховання батьків та стиль виховання. Стиль виховання, що застосовують батьки, також впливає на становлення особистості підлітка. Діти, які виховуються в авторитарних сім'ях, можуть мати проблеми зі самостійністю та соціальною адаптацією.

4. Матеріальний статус та економічні можливості сім'ї.

5. Релігійні, культурні та соціальні традиції в сім'ї.

Ці фактори взаємодіють між собою та впливають на становлення особистості підлітка. Важливо зазначити, що кожна сім'я унікальна, тому вплив цих факторів може бути різним в кожному конкретному випадку. Також важливо враховувати, що сім'я не є єдиним чинником, який впливає на становлення особистості підлітка, інші фактори також мають вагомий роль, такі як школа, друзі, середовище тощо.

Виходячи з результатів досліджень, можна зробити висновок, що сімейні цінності мають великий вплив на самовизначення підлітка в сучасному світі. Сімейні цінності допомагають формувати погляди та цінності підлітка, що впливає на його вибір професії та життєвого шляху. Крім того, дослідження показали, що родинні взаємини та відносини в сім'ї мають значення для самовизначення підлітка.

Проте, варто зазначити, що сімейні цінності не є єдиним фактором, який впливає на самовизначення підлітка. Також важливими чинниками є соціальне середовище, культурні та релігійні традиції, освіта та професійні можливості.

На основі опрацьованих джерел та отриманих результатів нами було розроблено практичні рекомендації спрямовані на розвиток сімейних цінностей у підлітків та їх соціально-професійного самовизначення для батьків та підлітків.

Отже, для забезпечення гармонійного розвитку молоді людини важливо звернути увагу на роль сімейних цінностей в процесі самовизначення підлітка, на створення сприятливого емоційного середовища, підтримки виявлення та вираження емоцій, розвитку навичок саморегуляції та управління стресом. Також емоційна стабільність є важливою для психологічного розвитку та здатності до адаптації до змін на забезпечення можливостей для навчання та розвитку когнітивних навичок, таких як мислення, спостережливість, критичне мислення, творчість та проблемне мислення. Стимулювання пізнавального процесу допомагає молодій людині розвивати свій потенціал та здібності. На розуміння основних цінностей, моральних принципів та етичних стандартів. Формування моральної свідомості сприяє розвитку етичного мислення та допомагає молодій людині приймати обґрунтовані рішення, а також на роль інших факторів, що впливають на формування особистості підлітків.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї багатогранної проблеми. Зокрема, подальше дослідження потребує визначення педагогічних умов і пріоритетних напрямів сімейного виховання. Доцільно було б звернути увагу на розробку цілісної системи спеціального взаємозв'язку батьків із метою підвищення їхньої педагогічної компетентності з проблем виховання дітей у сім'ї. Особливо в сучасному світі, де сім'я відіграє ключову роль у розвитку дітей, сприяючи їхньому успіху та щастю.

Важливо, щоб така система спеціального взаємозв'язку батьків була доступною, розумілою та підходила до потреб різних батьків, а також важливим є питання удосконалення форм і методів взаємодії школи, сім'ї, громадськості з метою всебічного гармонійного розвитку особистості підлітка.